

ULUCAMI

Hasankeyf
Ulucamii

avlundun güneyinde kurulmuştur. Arazinin meylinde dolayı terasla yükseltilen avluva doğuda ve batıdaki kapılardan girilmektedir. Doğu kapısının önünde dört ayak ve kemer üzerine oturan, günümüzde kubbesi yıkık bir ön giriş yer almaktadır. Altında sarnık inen kemerli merdiven vardır. Muntazam taş döşemeli avlu antik dönemden bir tapınağa aittir. Ortasında bir havuzla su kuyusu mevcuttur.

Yapıya derin bir eyvandan geçilmektedir. Harim kısmı kubbeli orta mekânla dikdörtgen planlı yan bölümlerden meydana gelmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan, ortası takviye kemerli eyvan ve beşik tonozla örtülmüştür. Batıda iki niş arasında satrançlı küfî ile taş üzerine yazılmış Ali adı okunmaktadır. Buradan daha dar bir kemerle harim bölümüne geçilir. Kapının iki yanındaki büyük boyutlu kalem işi Allah-Muhammed isimleri tamir sırasında yazılmıştır. Kapı kemerinin üzeri bitki motifleriyle süslenmiştir. Eyvan kemeri içinde mermer kazılmış üç satırlık tamir kitâbesi vardır. Kapının üzeri mahfil olarak düzenlenmiştir. Kare şeklindeki mihrap önü mekânı tromplara geçilen basık bir kubbeyle örtülüdür. Kubbe sekizgen kasnak üzerinde sekiz dilimlidir. Mukarnas başlıklı iki sütunçeyle sınırlanan mihrap nişi mukarnaslı bir kavsarayla taçlandırılmıştır. Kavsarayı çevreleyen sivri kemer kubbe eteğine kadar yükselmektedir. Mihrabı sınırlayan geniş kuşakta sathî mukarnas dizileri işlenmiştir. Caminin ahşap minberi bugün Mardin Müzesi'nde bulunmaktadır.

Kubbeli mekânın iki yanında uzanan bölümler farklı kalınlık ve genişlikteki takviye kemerleriyle orantısız bir plan arzeder. Mimarının şekillenmesinde yerli gelenekle iklimin büyük etkisi olmuştur. Kib-

le duvarında mihrap nişiyle sonradan kapatılan tek pencere dışında açıklık yoktur. Harimin batı kanadı küçük bir eyvanla irtibatlandırılmıştır. Ayrıca kuzey duvarına bitişen minare kaidesiyle batısında kare planlı bir oda yer almaktadır. İç mekân batıdaki mazgal pencereyle aydınlatılmıştır. Caminin eyvanla bir "T" oluşturulan ilk harim bölümünde dökülen sıvanın altında kesme taş malzeme kullanıldığı görülmektedir. Ek mekânları çeviren duvarlar moloz taşla örülmüş, caminin tamamı kalın harç tabakasıyla sıvanmıştır. Vaktiyle kemer ayakları boyunca uzanan kitâbe kuşağından bazı harflerle izleri kalmıştır. Doğu kanadın kuzey duvarına bitiştirilen dikdörtgen bölüm iki mihrap nişiyle ikinci bir harim şeklinde değerlendirilmiştir. Doğudaki takviye kemeri, girişteki büyük eyvan kemeriyle bazı kapı ve pencere açıklıkları son tamirde şekillenmiştir. İkinci harimden küçük bir eyvanla avluva geçilmektedir. İki eyvan arasında ortadaki duvarı sonradan kaldırılan ve avluva dört pencereyle açılan bir oturma mekânı mevcuttur.

Minarenin moloz taş kaidesine dışarıdan merdivenle çıkılmaktadır. Esas giriş kapısı üzerinde yer alan ve izlerinden sırlı tuğla süslemeli olduğu anlaşılan silindirik gövdeli tuğla minare yıkılmıştır. Kaidenin avluva bakan cephesinde, Eyyûbî tamiri sırasında yazılan örgülü çiçekli küfî kitâbe kuşağı ile Bursa Kemeri'nin iki yanında alçı üzerine işlenmiş bitki süslemeleri vardır. Kemer içinde iki satırlık nesih kitâbede 724 (1324) tarihi okunmaktadır. Yapının dış duvarlarında İslâm öncesi döneme ait bezemeli devşirme malzemelerle çoğu okunamayan İslâmî kitâbe parçaları kullanılmıştır. Güney cephesi duvar altındaki mağara ve medrese hücreleriyle hareketli bir görünüme sahiptir.

Hasankeyf Ulucamii karanlıkta kalan tarihi, düzensiz plan ve kalitesiz malzemeyle yapılan kötü onarımlarına rağmen son zamanlara kadar kullanıldığı için günümüze sağlam biçimde gelmiştir. Taştan kare kaideli, firûze sırlı, silindirik gövdeli minare tipiyle Cizre ve Musul ulucamileri, saç örgüsü şeklinde aşağı sarkan mukarnaslı kavsaralarıyla Kuzey Irak bölgesi yapılarına benzemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Gabriel, *Voyages*, s. 61; Ali Kılıç, "Hasankeyf Vakıf Eserleri", *V. Vakıf Haftası: Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri (7-13 Aralık 1987)*, Ankara 1987, s. 161; Hüseyin Yurttaş, "Hasankeyf'te Artuklu, Eyyûbî, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi Mimarî Eserleri", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VIII, 100-113; M. Oluş Arık, *Hasankeyf: Üç Dünyanın Buluştuğu Şehir*, Ankara 2003, s. 114-118.

ABDÜSSELÂM ULUÇAM

Isparta Ulucamii (Kutlu Bey Camii). İl merkezinde hükümet konağının hemen yanı başında yer almakta, bânisi ve Isparta'nın ilk Osmanlı idarecisi olan Kutlu Bey'in adıyla da anılmaktadır. 833 (1429) yılında inşa edilen ilk yapı 1899'da yıktırılmış ve yerine 1902 yılında tamamlanan yeni bir cami yaptırılmış, 1914 depreminde bu yapının da yıkılması üzerine 1922'de bugünkü cami inşa edilmiştir. Tek şerefeli minaresi 1931 yılında Vakıflar İdaresi tarafından yeniden yaptırılmış ve 1990-1992 yıllarında onarım görmüştür. Kutlu Bey'in camiye yaptırdığı yerde bir Selçuklu yapısı bulunduğu tahmin edilmekte, Böcüzâde Süleyman bunun 478 (1085-86), Osman Turan ise 699 (1299) tarihli olduğunu söylemektedir. Asıl cami hakkında fazla bilgi yoktur. Böcüzâde tarafından 1908'de yapılan bir çalışmadan yapı hakkında bazı bilgiler elde edilmektedir. Buna göre ilk yapının üzerinin toprak damla örtüldüğü ve tuğladan iki şerefeli bir minaresinin bulunduğu anlaşılmaktadır. 1899 yılında mihrap tarafındaki çürüyen birkaç direğin yenilenmesi için damı açıldığında ahşap direklerinin çoğunun çürüdüğü görülmüş, bunun üzerine dönemin Isparta mutasarrıfı İzmitli Hüseyin Hüsnü Paşa tarafından caminin yıktırılıp II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yirmi beşinci yılı hâttasına Ayasofya'ya benzer kâgîr ve çok kubbeli olarak yeniden yapılmasına karar verilmiştir. Halktan toplanan 500 kûsur lira ile, Hamidiye adının konması için izin alınıp yenisinin inşasına başlanmıştır. Ot taşı denilen taştan sütunlar, küfeki taşın-

Isparta
Ulucamii

dan beden duvarları ile cami iki yılda yapılarak 1320 Ramazanında (Aralık 1902) ibadete açılmıştır. Padişah tarafından verilen parayla ikinci minarenin inşasına kadar ulucami diye anılması ve daha sonra ilk kurucusu Kutlu Bey'in adının da eklenmesiyle Kutlu-Hamid şeklinde adlandırılması kararlaştırılmıştır. Caminin mimarı Yanko Efendi'dir. 1914 depreminde büyük hasar gören cami yıkılarak eski temelleri üzerine küfeki taşından yine çok kubbeli olarak 1922'de tekrar inşa edilmiştir. Cami içinde bulunan ağaç sütunlar Sütçüler ilçesinin meşhur Tota ormanlarından getirilmiştir.

Dikdörtgen planlı caminin iki sıra sivri kemerli pencereleri vardır. Yapının doğu, batı ve kuzey cephelerinde düz atkılı dikdörtgen şeklindeki girişler sivri kemerli alınlığa sahiptir ve buraya yüksek tutulmuş birer taçkapı görüntüsü verilmiştir. Taç kısımlarında palmet şeridiyle çevrelenmiş üçgen alınlıklar, yanlarda ise taş silmeli bir çerçeve oluşturulmuştur. Caminin üzeri, ortadan dört sütuna oturan sivri kemerler üstünde pandantiflerle geçişi sağlanan yüksek kasnaklı ve pencereli merkezî bir kubbe ile örtülmüştür. Ana kubbenin dört yanında birer oval kubbe, köşelerde ise birer küçük kubbe bulunmaktadır. Kuzey yönünde genişleyen yapıda bu bölüm yine aynı şekilde ortada oval iki, yanlarda birer küçük kubbe ile örtülmüştür. Sivri kemerli bir kavsaraya sahip mihrabın içi empire stilinde yaldızlı alçı kabartma motiflerle süslenmiştir. Mihrabı dikdörtgen bordür halinde çepeçevre dolaşan kuşak yazısında celî sülüs hatla Âyetü'l-kürsî yazılı olup hattatı Bektaşî Mehmed Hilmi Efendi'dir. Yuvarlak kemerli bir kapısı olan minber kesme taştan yapılmıştır, her iki yanında empire üslubunda

çeşitli kabartmalar mevcuttur. Kuzeydeki ana girişin hemen üstünde yer alan kadınlar mahfili tamamen ahşaptır. Harimin üstünü örten kubbelerin iç kısımları akan-tus yaprakları ile bezenmiştir. Ana kubbevi dairevî bir kuşak şeklinde celî sülüs hatla Âyetü'l-kürsî çevrelemektedir. Kalem işi süsleme ve yazıların tamamı caminin 1990'daki en son restorasyonundan kalmaz. Sütun başlıkları alçı kabartmalarla bezenmiş olup sütunlarda mermer havası veren yağlı boya kullanılmıştır. Minare caminin kuzeybatı cephesinde bina-dan bağımsızdır. Sekizgen kaideli, onaltıgen gövdeli minarenin kaide kısmında yer yer üç sıra tuğla hatıllı bir yüzey ve devşirme bir başlık göze çarpmaktadır. Kesme taştan yapılan minarenin şerefe altı mukarnaslıdır. Korkuluklarda geometrik süslemeli güzel bir taş işçiliği vardır. Külâh kurşun kaplamalıdır. Avlunun kuzeydoğusundaki oyma taşlı, mavi fayans kaplı şadırvan yenidir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Evkaf, nr. 10081; Isparta Müftülüğü Arşivi, Camiler Dosyası; J. von Hammer-Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi* (trc. Mümin Çevik – Erol Kılıç), İstanbul 1983, I, 181; İsmail Hakkı [Uzunçarşılı], *Kitâbeler*, II, İstanbul 1347/1929, s. 217; Nuri Katırcıoğlu, *Bütün Isparta*, Ankara 1958, s. 18; Bôcüzade Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi* (s.nşr. Suat Seren), İstanbul 1983, s. 73-76; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996, s. 267; İbrahim Yıldırım, *Anadolu Selçuklular, Hamitoğulları ve Osmanlı Dönemi Isparta Camileri* (yüksek lisans tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 51-55; Bozkurt Ersoy, "Isparta Camileri", *Kültür ve Sanat*, sy. 22, Ankara 1994, s. 14.

İBRAHİM YILDIRIM

Kayseri Ulucamii. XII. yüzyılın ortalarına doğru inşa edilen Dânişmendli camii (bk. DÂNİŞMENDLİLER [Mimarî]).

Kızıltepe Ulucamii'nin planı

